

DE TELOORGANG VAN BOER VOS

Een rechtszaak in Willemstad aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw.

C.A.I.L. van Nispen

Boer Vos, zijn gezin en zijn bedrijf

Op een hoeve bij de Bovensluis aan de Oostdijk te Willemstad¹⁾ woonden op het eind van de achttiende eeuw de uit Zevenbergen afkomstige boer Adriaan de Vos en zijn vrouw Adriana van der Linden met hun twee dochters Maria en Neeltje, een knecht en twee dienstmaagden²⁾. Het gezin had zich begin februari 1787 vanuit Fijnaart hier gevestigd ten huize van Jan Janssen van der Linden, een broer van mevrouw Vos-van der Linden en weduwnaar van Martijntje Burgers³⁾. Jan Janssen van der Linden maakte op 20 februari 1787 voor schepenen van Willemstad zijn testament⁴⁾. Hierbij prelegateerde hij aan zijn zuster, Adriana Vos-van der Linden, al zijn kleren, goud, zilver en lijfsieraden en nog een bedrag van 1000 gulden. Tot zijn universele erfgenamen benoemde hij zijn zuster Adriana voor de ene helft en de kinderen van wijlen zijn broer Arie van der Linden, die gehuwd was geweest met Adriana Bresijn, voor de andere helft. Tevens bepaalde hij dat na zijn overlijden Adriaan Vos het recht kreeg om desgewenst al zijn na te laten roerende en onroerende goederen in de polder de Ruigenhil, na taxatie door het Willemstads gerecht, in eigendom over te nemen.

Jan Janssen van der Linden overleed in november 1787. Adriaan Vos maakte van zijn recht gebruik en nam namens zijn vrouw bezit van de reeds door hem bewoonde boerderij met ruim 37 gemeten bouw- en weiland in de Ruigenhil. De totale waarde hiervan werd getaxeerd op f. 11.376-15-0, waarop in mindering kwamen schuldbrieven tot een totaal van 8000 gulden⁵⁾. De kinderen en kindskinderen uit het eerste huwelijk van Martijntje Burgers met Pieter Slikboer kregen voor hun

Het beeld van Vrouwe Justitia, dat sinds 1620 in een nis aan de gevel van het voormalig stadhuis van Willemstad staat; het werd in 1978 door de beeldhouwer G. Kemperman uit Breda gerestaureerd. (Foto: Brabants Nieuwsblad Roosendaal)

moederlijk aandeel dat nog in de boedel was gebleven, gezamenlijk een perceel bouwland van ongeveer 10 gemeten onder Princeland⁶). Vos werd mede door deze erfenis een respectabele boer. In oktober 1792 kocht hij voor 2563 gulden van de erven van Cornelia Beatrix van den Santheuvel 5 gemeten 245 roeden wei- en bouwland aan de Ruigenhilse Oostdijk naast zijn boerderij⁷), terwijl hij van de rentmeester der domeinen te Klundert 13 bunder 119 roeden pachtte in de Grote Polder onder de Niervaart voor *f* 686-2-15 per jaar⁸). Hij behoorde dan ook weldra tot de hoogstaangeslagenen in de stadsmiddelen⁹).

Voor het eerst horen wij van boer Vos in september 1791. Het zal rondom hem pas stil worden na zijn overlijden in 1812. Hij komt uit de papieren naar voren als een fysiek zeer sterke, eigengereide, twistzieke en recalitrante man en als een habituele dronkaard: het zwarte schaap van een overigens keurige, gegoede boerenfamilie.

Boerderij Oostdijk 20 te Willemstad. In 1908 werd de oude boerderij van Adriaan Vos door de toenmalige eigenaar nagenoeg geheel afgebroken en opnieuw gebouwd; in 1944 is het pand door oorlogshandelingen verwoest. (Fotograaf onbekend; reproductie C. van Mastrigt)

Civiele procedure Burgers/Vos

Tijdens een extra-ordinaire rechtsdag op 22 september 1791 trad Rijnier van Mourik als procureur op van Jacob Meewse Burgers, bouwman, wonende aan de Bovensluis te Willemstad als eiser in een beledigingszaak ("in cas van injurie") tegen Adriaan Vos als gedaagde¹⁰). Burgers betichtte Vos ervan dat deze hem op 24 september 1790 (dus toen al bijna een jaar geleden), zonder dat Burgers op welke wijze dan ook aanleiding zou hebben gegeven, had uitgemaakt voor "een blixemse slegte, een hoerenjager, een schurk" en hem daarbij had aangevallen, geslagen, gekrauwd en in de voorste vinger van de rechterhand had gebeten; hiervoor was Burgers geruime tijd onder doktersbehandeling geweest, hij had veel pijn geleden, terwijl zijn hand nooit geheel zou genezen ("gedisformeerd geraakt"). Dit alles had Burgers veel schade in zijn zaken en beroep toegebracht. De eiser voelde zich nu na rijp beraad genoodzaakt Vos in rechten aan te

spreken. De procureur eiste dan ook dat het gerecht zou verklaren dat Burgers grovelijk en gruwelijk door Vos was beledigd en mishandeld en daarom Vos zou veroordelen "dezelve injurie te beteren honorabel en profitabel"¹¹). Burgers verlangde dat Vos voor het gerecht, de schepenbank, aan hem vergiffenis zou vragen en daarbij zou verklaren dat de door hem geuite beschuldigingen onwaar waren, dat hij berouw had van de door hem gebruikte woorden en dat hij Burgers hield voor een man "tot wiens laste hij niets heeft". Daarnaast moest Vos in de kas van de Gereformeerde Diaconie Armen van Willemstad een bedrag van 520 gulden storten, of zoveel meer of minder als het gerecht zou bepalen. Tenslotte zou Vos aan Burgers alle dokters- en chirurgijnskosten moeten vergoeden, alsmede de schade, winstderving en nog een smartegeld voor het blijvend letsel aan zijn rechterhand.

Het antwoord op deze eis kwam op 8 oktober 1791 bij monde van de procureur van Vos, Marcus van Breda. Laatstgenoemde eiste dat Burgers eerst een zekerheid zou stellen voor de eventueel verschuldigde kosten van de procedure, alsmede overlegging van alle stukken, waarop Burgers zijn eis wilde funderen¹²). Deze voorwaarden gingen Burgers te ver. Hij vertrouwde erop dat zijn gegoedheid te Willemstad meer dan voldoende bekend was om van hem een cautie te vorderen en verklaarde voorts dat hij geen andere stukken zou overleggen dan die welke in een gewone rechtszaak gebruikelijk waren. Het tweeledig verzoek van de gedaagde werd daarom door de eiser afgewezen¹³).

Natuurlijk was de procureur van Vos het hiermee niet eens; naar zijn mening was de weigering van Burgers ongegrond en in strijd met de beginselen van het algemeen geschreven recht en speciaal met de Ordonnantie van de Raad van Brabant.

Nu beide procureurs in de twee daarop volgende zittingen op hun standpunt bleven staan, wist de schepenbank er niet goed raad mee. Hij won daarom het advies in van mr Lauta van Aysma te Klundert. Deze wees er in zijn uitvoerig advies van 9 december 1791 op dat voor Willemstad geen "Instructie en ordonnantie op den styl ende maniere van procedeeeren voor de Schepenbank" was vastgesteld. In dit gemis was in de praktijk voorzien door de grondregels van het algemeen geldend recht van toepassing te verklaren. De rechtsgeleerde betwijfelde of zulks houdbaar zou zijn; de onzekerheid hierover zou ook in de toekomst blijven. Het voorliggende geval zou wellicht aanleiding kunnen zijn om jurisprudentie uit te lokken. Hij deed daarom het voorstel dat beide partijen binnen vijf weken hun definitieve mening

over deze kwestie zouden indienen. Burgemeester en schepenen namen dit voorstel over en besloten aldus op 10 december 1791¹⁴). Op 14 januari 1792 leverden beide partijen hun stukken in; het gerecht hield de beslissing hierop in beraad. Het stuurde de ingediende memories om advies naar mr Lauta van Aysma. Deze repte weer over het gemis aan een instructie betreffende de voor de Willemstadse schepenbank te voeren procedures; dit gemis zette zijns inziens elke civiele procedure in Willemstad op losse schroeven. Hij stelde daarom voor dat de stadssecretaris eerst eens een grondig onderzoek zou instellen naar het bestaan van een instructie. Werd hieromtrent niets gevonden dan raadde hij aan zich tot de Domeinraad van de Prins van Oranje te wenden om een duidelijk antwoord op de vraag welke ordonnantie of instructie voor de heerlijkheid Willemstad in dit geval en in het vervolg van toepassing zou zijn¹⁵).

Stadssecretaris Van Oldenborgh heeft inderdaad het archief uitgekamd. Hij kwam tot de conclusie dat er geen formele instructie bestond, maar dat de schepenbank in civiele zaken zich liet leiden door het ongeschreven gewoonterecht. Wel had de magistraat in 1754 op aandringen van enkele procureurs aan de Domeinraad gevraagd om de Fijnaartse ordonnantie voor Willemstad van toepassing te verklaren, maar een besluit van die Domeinraad was nooit ontvangen, zodat Willemstad in feite altijd onzeker was geweest welk procesrecht van toepassing was. Wat de eigenlijke kernvraag betrof merkte Van Oldenborgh op dat uit de rolregisters bleek dat in het verleden niet alleen van "buitenlanders", maar ook van de in- en opgezetenen van Willemstad, zowel door de eisers als gedaagden, op verzoek van partijen, "reële off fide jussoire, mitsgaders juratoire cautie" was gesteld. De conclusie van de stadssecretaris was dat de schepenbank alsnog aan de Domeinraad zou moeten vragen het "Reglement en ordonnantie op het stuk van civiele zaken binnen den Fijnaart en Heijningen", met eventuele aanpassingen en wijzigingen, over te nemen voor de heerlijkheid Willemstad¹⁶). Lauta van Aysma werd verzocht de hiervoor benodigde stukken klaar te maken.

Het gerecht besloot, na opnieuw advies te hebben ingewonnen bij de rechtsgeleerde, op 11 februari 1792 dat Jacob Burgers voor de proceskosten een voldoende cautie zou moeten stellen en tevens dat hij alle stukken nog diende over te leggen die hij voor de zaak nodig achtte¹⁷). Van Mourik deelde op de daarop volgende rechtsdag mee dat hij namens zijn cliënt tegen de beslissing in appèl zou gaan bij de Raad van Brabant¹⁸). In het appèlschrift bracht de procureur naar

voren dat Burgers zeer gegoed was; alleen aan vaste goederen bezat hij, na aftrek van de daarop rustende schulden, meer dan 25.000 gulden, zodat een verzoek om cautie in dit geval misplaatst was¹⁹). De zaak is door de Raad van Brabant wel in behandeling genomen, maar een uitspraak hebben we niet gevonden²⁰). Ook in de Armen- of diaconierekening over deze jaren wordt de door Burgers geëiste som niet verantwoord, zodat we moeten aannemen dat de procedure in het slop is geraakt of stopgezet. Opmerkelijk in deze zaak is dat Burgers zich beperkte tot een civiele procedure om amende honorable te krijgen, maar dat hij geen criminele procedure heeft uitgelokt voor de mishandeling.

Vos mishandelt een Klundertse smid

In de namiddag van maandag 21 september 1794 kwam een Klundertse smid, Gerrit Dubbeld, met een bebloed gezicht in de herberg van Pieter Willemsteijn te Willemstad zijn schrik wegdrinken. Dubbeld vertelde dat hij op de Oostdijk boer Vos ontmoet had, die hem zonder enige aanleiding had aangevallen, op de grond gesmeten en met een zweep een paar keer flink op het gezicht had geslagen. Willemsteijn begreep nu waar het bloed op het gezicht van Dubbeld aan te wijten was; hij raadde hem aan bij de schout aangifte van mishandeling te doen. Zijn woorden waren nauwelijks koud of Adriaan Vos kwam ook de herberg binnen. Op een brutale wijze bestelde hij een kruik bier en begon tegen Willemsteijn te zeuren over een schuld van drie gulden, die deze nog aan Vos moest betalen. Dubbeld had het niet op een tweede confrontatie met Vos en sloop maar gauw naar buiten. Niet alleen als tavernier maar ook als substituut-gerechtsbode kende Willemsteijn boer Vos maar al te goed; het was dan ook niet de eerste keer dat hij problemen had met Vos. Hij besloot daarom de schout Johannes van Oldenborgh op de hoogte te brengen van de mishandeling van Dubbeld.

De militaire wacht grijpt in

De andere dag kwam Vos 's avonds rond zeven uur weer in de herberg van Willemsteijn. Hij was in kennelijke staat en in een boze bui. Het was niet druk in de herberg; alleen de verver Gillis van Sint Anneland was even een biertje komen drinken. Vos eiste op de hem eigen wijze weer bier, dat hem direct werd ingeschonken. Weer begon Vos over de vermeende schuld van drie gulden. Willemsteijn ontkende dat hij iets aan Vos schuldig was en zei dat hij over deze kwestie liever eens op

een andere keer wilde praten als Vos nuchter was. Vos maakte zich echter zó kwaad dat Van Sint Anneland meende op een vriendelijke manier tussenbeide te moeten komen om de zaak te sussen. Dat was helemaal niet naar de zin van Vos die zei met Van Sint Anneland niets te maken te hebben en hij stompte de goedwillende verver een paar keer met de vuist flink op de borst. Voor Willemsteijn was dit een sein om de militaire wacht aan de Landpoort ter assistentie te roepen, die met twee man kwam en Vos de herberg uitsmeet.

Willemsteijn en Van Sint Anneland konden eerst drie maanden later hun verhaal aan de schepenen kwijt, maar ook deze zaak had verder geen gevolgen²¹).

Nog meer moeilijkheden

Maar niet altijd werd er aangifte gedaan. Zo blijkt later, wanneer het grote criminele proces tegen Vos is ingezet, dat de Fijnaartse bouwman Jan Rijnsaert ook al eens kennis had gemaakt met een boze boer Vos. Rijnsaert legde op 17 december 1795 een verklaring voor schepenen van Willemstad af dat hij in 1791, toen hij aan de Bovensluis zijn vlas had ingescheept en met een lege kar terugreed, Vos ontmoette aan de Oostmiddelweg. Vos hield hem staande en liet een brief zien die voor Rijnsaert bestemd was en overhandigde die. Rijnsaert vroeg daarop of Vos iets had voorgeschoten, welke vraag ontkennend werd beantwoord. Maar plotseling vloog Vos toen op Rijnsaert af en gaf hem - zonder dat er iets gezegd was - een flink pak rammel wat hem veel blauwe plekken opleverde. Zonder verder nog iets te zeggen ging Vos daarna zijns weegs²²).

Een soortgelijke ontmoeting hadden in hetzelfde jaar twee Fijnaartse jongemannen, Mels Binon en Johannes Rijnsaert. Zij waren in de Noordlangeweg toen zij Vos tegenkwamen. Vos vroeg Binon of hij naar de oogst ging kijken, maar aan Rijnsaert vroeg hij op een agressieve toon "hoe het met hun actie stond". Rijnsaert reageerde verbaasd en zei dat hij van niets wist en de vraag dus niet begreep. Vos pakte hem daarop hard aan en sloeg hem bont en blauw. Omdat Rijnsaert harder kon lopen dan boer Vos kon hij erger voorkomen²³).

Een vechtpartij op de Oostdijk tussen buurlieden

In september 1795 was het weer goed raak. Op zaterdagavond 26 september van dat jaar kwam de bouwman Cornelis van Driel - de buurman van Adriaan Vos - met zijn los arbeider Michiel van den Bosch en een buurtgenoot Jan Dingemans Kleijn in een opgewekte

stemming uit de stad. De pret ging al gauw over, want op de Oostdijk nabij de woning van het echtpaar Jacob van den Berg en Dingena van Es werden zij opgewacht door Adriaan Vos en diens knecht Wilhelmus, bijgenaamd de Poep, die ieder een zware stok in de hand hadden²⁴). Of er een vete bestond tussen Vos en Van Driel weten we niet, maar op een gegeven moment werd Van Driel door Vos onverhoeds aangevallen en met de stok op zijn hoofd geslagen. Van Driel viel als dood neer; hij had een bloedende hoofdwonde ter lengte van een vinger. Daarna pakte Vos Michiel van den Bosch aan, maar deze wist de slagen te ontwijken, rolde met Vos al vechtende op de grond en kon hem een mes uit zijn hand wringen. Van den Bosch liep bij deze worsteling een niet ernstige snijwonde aan zijn duim op. Toen beiden weer omhoog gekrabbeld waren begon Vos er weer met zijn stok op te slaan, maar Van den Bosch kon hem ook die ontfutselen. Van den Bosch en Kleijn gingen toen op de loop. Vos sommeerde echter dat Van den Bosch zou blijven staan en de stok teruggeven, omdat hij hem anders overhoop zou schieten. Van den Bosch wist niet of Vos dit dreigement al dan niet waar kon maken, maar voor alle zekerheid voldeed hij aan de sommatie en gaf de stok terug. Kennelijk had Vos niets tegen Kleijn, die bij het gevecht ongemoeid was gelaten. Vos eiste nu van Kleijn dat deze hem een handdruk van vriendschap zou geven en de belofte zou doen dat hij voor het gerecht geen verklaring zou afleggen over het gebeurde. "Den Vlamink", waarmee hij Van den Bosch bedoelde, zou hij "de kop van zijn ziel rukken", indien die er werk van zou maken²⁵).

Samen vervolgden Van den Bosch en Kleijn hun weg om Van Driel, die er heel stilletjes tussenuit had kunnen knijpen, naar huis te brengen. Zij kwamen juist op tijd bij Van Driel, die het bewustzijn verloor. Samen sleepten zij hem naar huis. Hier kwam Van Driel na een half uur weer bij kennis; hij had veel bloed verloren²⁶).

Het gebeuren van die zaterdagavond zal daags daarop wel het gesprek van het kerkvolk zijn geweest.

De familie Van Driel had 's morgens al vroeg de stadschirurgijn Frederik Birkenfelt ontboden om het slachtoffer te onderzoeken en te verbinden. Birkenfelt vond de patiënt, die op bed lag, zeer zwak tengevolge van het bloedverlies. Hij zag al snel dat de klappen goed aangekomen waren. Boven op het hoofd constateerde hij een wond ter lengte van een vinger "door de huid doordringende op het panvlies, op de vereenigingsnaet van het os parietale met het os temperale". Zou de klap slechts een duim lager zijn geweest dan was die naar de mening

van de chirurgijn dodelijk geweest. Birkenfelt heeft de wond gehecht en verbonden. Hij uitte tegenover de huisgenoten van Van Driel zijn misnoegen dat ze hem niet dezelfde avond hadden laten komen. Zij verweerden zich met de opmerking dat zij het bloed zoveel mogelijk hadden gestuit door het hoofd met doeken te verbinden, nadat ze de wond eerst met witte wijn hadden gewassen; "uit vreeze voor de stadspoort" hadden ze de chirurgijn op de late zaterdagavond niet meer gewaarschuwd²⁷).

De schout besluit in te grijpen

De schout Joh. van Oldenborgh trommelde de schepenen Wijnant Sam en Adrianus Rotting op om samen met hen en de stadssecretaris Pieter van Oldenborgh zondagmiddag een akte van schouwing op te maken ten huize van Van Driel; ook de stadschirurgijn moest nu voor de tweede keer naar de Oostdijk. Birkenfelt toonde de verwonding: de schepenen konden er zich van overtuigen dat "een zeeker been bloot lag". Op de vraag van de schepenen hoe hij aan de verwonding was gekomen, zei Van Driel dat Adriaan Vos hem opzettelijk met een stok die wond had toegebracht. Schout Van Oldenborgh besloot de zaak uit te zoeken. Hij gaf de schepenen daartoe de opdracht²⁸).

Wijnant Sam en Adrianus Rotting hoorden op maandag eerst Jan Dingemans Kleijn en Michiel van den Bosch, die uitvoerig vertelden wat hen was overkomen. Daarna moesten de buurtgenoten Jacob van den Bergh en diens vrouw Dingena van Es voor de schepenen opdaven. Beiden hadden 's avonds, op de benedendeur van hun woning hangende, gezien dat Vos en zijn knecht, beiden met een zware stok gewapend, nabij hun woning op de Oostdijk stonden. Ze hadden nog gehoord dat Vos tegen Van Driel zei: "nou zal ik je wel eens krijgen" en hadden gezien dat Vos daarop met zijn stok Van Driel tegen de grond sloeg. Ze hadden toen gauw de deur gesloten zonder zich verder met de zaak te bemoeien. Verder verklaarden beiden afzonderlijk dat Adriaan Vos op dezelfde dag mevrouw Van den Bergh-van Es had uitgescholden voor een "hoer en kanalje van Cornelis van Driel". De vrouw had, als goed lidmaat van de gereformeerde kerk, gezegd dat Vos, indien hij meende dat zij een hoer was, haar moest aangeven bij de Kerkeraad, waarop Vos haar had toegevoegd "dat de Kerkeraad niet beter was dan zij". Ook verklaarden zij nog dat zij die zaterdagavond nog lang waren opgebleven omdat vrouw Van den Bergh uit angst voor Vos niet naar bed durfde te gaan.

En jawel, boer Vos had nog laat op de avond aangeklopt en gevraagd "waar de hoer van Cornelis van Driel was". Hij dreigde haar de nek te zullen breken. Vrouw Van den Bergh was toen langs de achterdeur gevlucht. Vos dwong haar man om hem met de tafellamp bij te lichten om haar te gaan zoeken. Zij vonden haar achter het fort Bovensluis. De vluchteling viel toen van de schrik flauw. Van den Bergh en Vos hebben haar samen thuisgebracht, waarop Vos jenever ging halen "voor schrik en om de kwestie af te drinken en met hem te verzoenen". Er zat voor het echtpaar niets anders op dan het spel mee te spelen. Van den Bergh bracht daarop schotschriften ("pasquilles") ter sprake, die over zijn vrouw waren rondgestrooid en waarvan hij Vos als de auteur zag. Vos toonde zich grootmoedig: Van den Bergh moest die maar ophalen en Vos zou alle verantwoordelijkheid voor die schotschriften voor zijn rekening nemen. Boer Vos ging toen huiswaarts. Ook getuigde Van den Bergh nog dat diezelfde avond rond zeven uur op de Oostdijk Jan Cornelisz Hollemans ruzie had gehad met Vos. Hollemans was daar Vos tegengekomen. Deze laatste vroeg op een brutale wijze "waar ga je naar toe?", waarop Hollemans had geantwoord dat hem dat geen bliksem aanging. Vos had toen Hollemans bij de borst gegrepen, hem in een doornen haag gesmeten en nog enkele vuistslagen toegediend. Hij had daarop een mes getrokken maar Hollemans had wijselijk de benen genomen. Vos had hem nog nageroepen: "het is een schelm die gaat lopen"²⁹).

De schepenen lieten vervolgens Jan Cornelisz Hollemans en diens broer Cornelis Hollemans een verklaring afleggen, die overeenkwam met de getuigenis van Van den Bergh. 's Avonds was Vos nog aan de woning van Cornelis Hollemans geweest. Hij wilde toen van Jan Hollemans weten of deze zich als bouw knecht had verhuurd bij Gerrit Schreur. Als dat zo was zou hij hem "de kop van zijn ziel rukken"; hij zou Jan Hollemans weten te vinden al was het over tien jaar. Nadat hij nog enkele schampere opmerkingen aan het adres van vrouw Hollemans had gemaakt, smeed hij woest de deur achter zich dicht³⁰).

Er moest nu toch wat gebeuren.

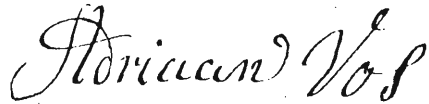
Schout Van Oldenborgh verzocht het gerecht een machtiging om Vos in persoon voor het gerecht te doen dagvaarden omdat deze zich aan "publicq geweld en straatschenderije heeft schuldig gemaakt", en terzake verder tegen hem een criminele procedure te beginnen. Op 17 oktober 1795 willigde het Willemstadse gerecht dit verzoek van de schout in³¹). Hiermee begint dan een strafrechtelijke procedure tegen

Vos die ontzettend getraineed zal worden, vele jaren zal duren, veel spanningen teweeg zal brengen en een zeer triest einde zal kennen.

Een lange criminele procedure

De rechtspraak in Willemstad leek op het eind van de achttiende eeuw soms een touwtrekkerij zonder einde. Om de twee à drie weken stond dezelfde zaak op de rol, zonder dat men iets verder kwam, zij het dat formeel telkens een *appointement* (een tussenvonniss) genomen werd. Het gerecht, de schepenbank of vierschaar, bestond uit zeven schepenen; de stadssecretaris fungeerde tevens als griffier van het gerecht. De schepenbank was geen college van professionele juristen en ook de schout (ook wel baljuw genoemd), die een strafzaak aanhangig moest maken en als eiser "ratione officii" (uit hoofde van zijn ambt) optrad, behoefde geen juridische vorming te hebben gehad. Daarom werd in nagenoeg alle gevallen door de schepenbank het advies ingewonnen van neutrale rechtsgeleerden, overigens ook in andere plaatsen een in die tijd gebruikelijke procedure. Een schout als eiser maakte gebruik van de diensten van een procureur; ook de gedaagde kon met toestemming van het gerecht een procureur voor hem laten optreden. Om als procureur voor een gerecht werkzaam te kunnen zijn moest hij vooraf een algemene *admissie* aan dat gerecht vragen; voor die *admissie* was een eenmalige *recognitie* verschuldigd. De procureur bereidde alle stukken voor; hij vroeg hiervoor veelal rechtskundig advies aan een advocaat. Hier is inderdaad sprake van twee personen, daar de combinatie van de beroepen advocaat en procureur hier te lande pas in 1879 plaats vond. Een procureur moest een *procuratie* van zijn cliënt aan het gerecht overleggen om in een bepaalde zaak te fungeren.

In de zaak contra Adriaan Vos trad Willem Klercq als procureur voor de schout op. Voor Vos had laatstgenoemde Marcus van Breda aangezocht, die echter na enkele jaren werd vervangen door Rijnier van Mourik. Vooral beide procureurs van Vos waren kampioenen in het tijdrekken. In totaal waren er 63 zittingen voor nodig met bijna evenveel tussenvonnissen om tot een eindvonnis te komen³²). Dit viel dan ook pas op 20 augustus 1799, dus bijna vier jaar nadat het strafbaar feit was gepleegd. Door de vervanging van de schout Van Oldenborgh door Mattheus Hendrik van Oosterzee in december 1795 ondervond de procedure weliswaar enige vertraging, maar vooral de procureurs van Vos wisten de voortgang van het proces te stag-

Handtekening Adriaan Vos (SANB, R.56 Willemstad)

neren³³). Vanwege de eiser werden zeven personen als getuigen gehoord op "interrogatoriën", dat wil zeggen dat bepaalde door het gerecht opgestelde vragen ter beantwoording werden voorgelegd. Voor Vos treedt voor het eerst op 7 mei 1796 een procureur op; er waren toen al tien zittingen aan de zaak gewijd.

De procureur Van Breda begint dan met het verzoek om de zaak drie maanden te verdagen; zijn collega acht dit in strijd met de regels voor het procederen in criminele zaken. De schepenen vroegen aan een neutrale rechtsgeleerde, mr A.H. van de Mey te Dordrecht, een advies. Conform dit advies werd op 16 juli 1796 het verzoek om verdaging bij tussenvonnissen afgewezen, maar er waren al twee maanden gewonnen!

Beroep op het Hof van Justitie?

Adriaan Vos verklaarde op 25 juli 1796 voor het gerecht zich door dit tussenvonnissen benadeeld te voelen en mitsdien daarvan te "provoceren en te appelleren" bij het Hof van Justitie te 's Hertogenbosch. Hij beloofde dit hoger beroep binnen een behoorlijke tijd te zullen instellen doch protesteerde tevens tegen al hetgeen nog in zijn zaak zou worden ondernomen zolang op dit appèl nog niet zou zijn beslist. Op de zittingen van 30 juli en 13 augustus 1796 is de procureur van Vos dan ook niet present hoewel de zaak wel op de rol stond. Hij maakt op 3 september bezwaar tegen de tussenvonnissen van 16 juli, 30 juli en 13 augustus en hervat dan weer zijn vertragingstactiek.

Of Vos inderdaad een beroep op het Hof van Justitie heeft gedaan is zeer twijfelachtig, afgezien nog van de vraag of dit Hof toen bevoegd was Willemstadse zaken in behandeling te nemen. Met de voormalige heerlijkheid Dinteloord was Willemstad toen nog niet definitief bij Staats-Brabant ingedeeld³⁴). Normaal was in criminele zaken geen appèl mogelijk, tenzij er sprake was van "nulliteit of informaliteit"

(materiële of formele nietigheid). Bij de voortzetting van de zaak contra Vos wordt ook niet gerept over de appèlzaak.

Een ander licht op de zaak met een politiek tintje

De procureur Van Breda legde op 8 juli 1797 twee gelijklopende verklaringen over, beide opgemaakt door de schepenen van Willemstad³⁵). De ene was van Marijnus Schuurmans, arbeider, wonende aan de Fijnaartse Kade en de andere van Wilhelmus Schneijdenberg, de arbeider van Vos. Beide verklaringen stelden de gebeurtenissen van 26 september 1795 plotseling in een geheel ander licht. Volgens hun verhaal waren op de bewuste avond Vos en zijn arbeider Schneijdenberg rustig aan het vissen in de vestinggracht aan de Batterij naast de boerderij van Vos, waar ook Schuurmans was gekomen. Zij zagen dat de vrouw van Jacob van den Bergh, na de vensters van haar huis te hebben gesloten, met een emmer en een kan op stap ging. Toen hij het vissen beu was, ging Vos over de dijk huiswaarts; zijn knecht bleef onder de dijk staan. Op dat moment kwamen Cornelis van Driel, Michiel van den Bosch en Jan Dingemans Kleijn samen van Willemstad "onder een groot geraas en geroep van Orange boven". Men haalde er dus de politiek bij! Michiel van den Bosch zou - aldus hadden Schuurmans en Schneijdenberg later gehoord - een "keyserlyke deserteur" zijn. Ter hoogte van het huis van Jac. van den Bergh kwam het gezelschap boer Vos tegen. Van Driel en Van den Bosch zouden direct hun messen hebben getrokken onder de uitroep "Wij zullen den Patriot nu wel krijgen. We zullen een stukje van onsen pink snijden en hem, Vos, met orange bloed bestrijken". Zij lieten het niet bij die kreten, maar vielen ook daadwerkelijk met hun messen Vos aan. Zij moeten Vos ook geraakt hebben, want beide getuigen, zowel Schuurmans als Schneijdenberg, hebben nadien de toegebrachte wonden bij Vos gezien. Vos pakte een hout uit de tuin van Van den Bergh en riep zijn belagers toe "nu zal ik U lieden wel krijgen" en hij weerde zich met de stok. Van den Bosch viel daarop Vos weer met zijn mes aan, maar kon het van Vos niet winnen, die hem op de grond smiet en enkele vuistslagen gaf. Van den Bosch kon op de loop gaan, waarna Vos doodgemoedereerd naar huis wandelde. Beiden verklaarden pertinent dat Vos geen mes getrokken had of in zijn hand had gehouden, maar alleen schijnbewegingen had gemaakt. Wel had hij een schede zonder mes bij zich, die uit zijn zak was gevallen en die ze hem hadden zien oprapen. Hollemans hadden zij van ver op de dijk zien komen, maar noch Van den Bergh noch diens vrouw hadden ze tijdens het voorval

gezien. 's Avonds was Jacob van den Bergh bij Vos gekomen en had gevraagd of zijn zoon daar niet was. Vos en Van den Bergh hadden toen nog wat staan praten, waarna Vos met Van den Bergh meeking naar diens woning. Deze verklaringen moesten ernstig worden genomen want zij eindigden: "corroborerende hij deponent deze zijn gegeven verklaring met deze woorden hem door den President loco pretoris behoorlijk voorgestaaft 'Zoo waarlijk helpe mij God almachtig'". Waarom de procureur van Vos zo lang heeft gewacht met deze verklaringen over te leggen is niet duidelijk. De rechtszaak liep toen toch al twintig maanden.

De procureur van de schout verlangde nu dat deze getuigen Schuurmans en Schneijdenberg nader op interrogatoriën zouden worden gehoord. Schepenen hoorden toen ook nog Elisabeth van Sprang, de huisvrouw van Cornelis Cornelisz Hollemans en haar voormalige dienstmaagd Elisabeth Vink, die het gebeuren, zoals door de gebroeders Hollemans eerder was verhaald, bevestigden³⁶).

Moeder Vos vlucht maar keert weer terug

De 1e november 1797 kwam bij het gerecht een rekest van mevrouw Vos-van der Linden, die zich daarbij had laten assisteren door de meester-kuiper Frans van de Wouwer uit Willemstad³⁷). Daarin stelt zij dat zij "tot haar innige smerte en droefheid moet ondergaan dat haar man zig aan dagelijkse dronkenschap schuldig maakt, het welke een ongelukkige uitwerking heeft dat zij met haar twee dogters door haar man op een verregaande en ontaarde wijze wordt mishandeld, zoodat zij diverse malen moest vlugten". Zij schreef verder dat zij altijd gepoogd had die mishandelingen geheim te houden, maar dat de maat nu vol was. Ze kon het gebeurde "tot haare zielesmart" nu niet langer meer verbergen. De avond tevoren (dit is 30 september 1797) was zij weer gevlucht, nadat zij door haar man was geslagen, geschopt en getrapt. Ook de beide dochters hadden hun portie gekregen. Tenslotte had boer Vos zijn vrouw een klap op haar hoofd gegeven, waardoor zij bewusteloos voor zijn voeten was neergevallen. In de late avond was zij over de bijna onbegaanbare dijk naar Frans van de Wouwer in de stad gestrompeld. Daar was zij liefdevol opgenomen en lag er nu ziek te bed. Wel had zij eerst de baljuw Van Oosterzee nog gewaarschuwd, omdat zij haar kinderen bij haar vlucht niet had kunnen meenemen; zij had die aan de woede van haar man moeten overlaten. Zij verzocht daarom het gerecht haar en haar twee dochters onder zijn bescher-

ming te nemen en tevens tot scheiding van tafel en bed en bijwoning. Zij gewaagde ervan niet meer met haar man te durven samenleven en vroeg de twee kinderen aan haar toe te vertrouwen. Verder deed zij de suggestie boer Vos maar in een verbeterhuis te plaatsen. Dat was voor hem het beste. Haar man was met de scheiding al accoord gegaan, want zij kon een briefje overleggen waarin deze verklaarde een regeling voor die scheiding te hebben getroffen; ieder der echtgenoten zou de helft van de gemeenschappelijke goederen toekomen. Dit briefje was gedateerd 1 november 1797. Hoe zij daaraan was gekomen - via bemiddeling van Van der Wouwer? - wordt in het midden gelaten. Het gerecht moest na de ontvangst van dit rekest pogingen aanwenden om de echtelieden te verzoenen. Dit lukte wonderwel en het rekest had verder dan ook geen gevolgen. Wel bracht het gerecht ten overvloede de kwestie ter kennis van de baljuw Van Oosterzee. Vos heeft zich rond deze tijd in persoon gewend tot de Representanten van het Volk van Bataafsch Brabant en wist daarvan een aanzegging te krijgen dat de tegen hem lopende criminele procedure moest worden uitgesteld ("Legale weete van de surcheance") doch die aanzegging werd, na interventie van de Willemstadse magistraat, op de kortst mogelijke tijd weer ingetrokken³⁸).

De procureur van Vos geeft de zaak terug

Nog op 6 januari 1798 had Van Breda voor het gerecht het vertrouwen uitgesproken dat hij op de volgende zitting de zaak wat hem betreft zou kunnen afronden ("generale productie te doen"). Doch veertien dagen later liet Vos de president weten dat zijn procureur hem had laten zitten. In naam van zijn advocaat vroeg hij daarom vier weken verdaging van de zaak. De procureur van de schout had hiertegen tevergeefs een bezwaar ingediend en gewezen op het "faciliteerend gedrag van den gedaagde in persoon wegens de gestadigde veranderingen van advocaten dan weder van procureur". De belangen van Vos worden dan vanaf 17 februari 1798 verzorgd door de procureur Rijnier van Mourik. Van Mourik legde in de eerste zitting waarin hij voor Vos optrad verklaringen over van Geert de Frel en van de vrouw van Vos³⁹). Geert de Frel had van het hele geval weinig of niets gezien; de verklaring van mevrouw Vos kwam in grote lijnen overeen met die van Marijn Schuurmans en Willem Schneijdenberg. Van Mourik wist de zaak weer te rekken door te eisen dat de eerdere getuigen Van den Bergh, Dingena van Es, Cornelis Hollemans,

Elisabeth van Sprang en Elisabeth Vink op contra-vragen zouden worden gehoord. Dezen waren hiertoe wel bereid, mits zij vooraf inzage zouden krijgen in die vragen en zij een vergoeding zouden krijgen voor de te verletten tijd. Het eerste werd afgewezen; de tweede eis werd toegewezen.

Zo modderde de procedure voort.

Boer Vos krijgt zelf zijn portie

Boer Vos werd zelf eens flink afgerost door de bouwman Jan van der Veeke, Bernard Kel en Alexander Vogel; de laatste was een inwonende knecht van Van der Veeke. Dat gebeurde op een zaterdagavond in september 1798. Er was die avond goed feest gevierd in de Ruigenhelse polder, omdat Pieter Jacobse Maris ondertrouw had gedaan met Adriana van der Gijp en naar aloude gewoonte werd "ter eere daarvan geschoten". Boer Vos was - aldus de gelijkkluidende verklaringen van Van der Veeke c.s. - 's avonds om 9 uur bij Van der Veeke in huis binnengevallen met de uitroep "Donderse schelmen, gauwdieven, wie heeft U geordonneert te schieten, gij houdt mijn knechts van het werk aff", waarna hij Bernard Kel tegen de grond sloeg, vervolgens probeerde hij Alexander de Vogel bij de borst te pakken, hetgeen mislukte, waarna hij zich op Van der Veeke wierp, in wie hij echter zijn meester moest erkennen. Van der Veeke sloeg Vos op de grond en slaagde erin hem zijn geladen en schietklaar pistool te ontwringen. Kil en Van der Veeke gaven boer Vos eens flink met de stok ervan langs en smeten hem toen buiten. Als men de verklaring van Vos zelf leest, was hij de onschuld zelve. Hij zou niet bij Van der Veeke in de woning zijn geweest, maar het geval zou zich hebben afgespeeld op de Oostdijk. Zonder waarschuwing had Van der Veeke hem een klap op zijn hoofd gegeven, waardoor hij op zijn knieën was gevallen. Van der Veeke en Kil sloegen er toen samen lustig op los. Het was in ieder geval goed aangekomen. De chirurgijn, die met de schepenen meegekomen was naar de boerderij van Vos om diens verklaring op te nemen, constateerde "verscheyde bondt en blauwe streepen op en over zyn lyff, armen en been, en een flinke wond op zijn hoofd"⁴⁰). Vos had zelf van deze mishandeling direct aangifte laten doen bij de schout. Het kwam echter niet tot een rechtszaak. De sympathie ging dan ook zeker niet naar het slachtoffer uit.

Vos weer in een gevecht gewikkeld

De eigenlijke zaak sleepte zich voort. Eind mei waren de eindplei-

dooien van beide procureurs. De schepenen Hendrik van Walt en Jacob Dane zouden nu met de stadssecretaris naar Den Haag gaan om de processtukken over te geven aan de advocaten Schepman en Van der Spijk met het verzoek om een advies inzake het te vellen vonnis⁴¹).

Maar in de avond van 16 juli 1799 werden de schepenen Van Walt en Dane weer eens door de schout opgeroepen om met de stadschirurgijn Birkenfelt naar de boerderij "De Leeuwenstee" te gaan. Ze vonden daar boer Vos meer dood dan levend "in zijn bloed wentelende". Vos werd op een bed met de slee naar zijn boerderij vervoerd. Hier werd hij onderzocht door Birkenfelt, de stadsdokter J. Beverley en de mede te hulp geroepen Klundertse chirurgijn Silvius. Zij constateerden in totaal zeven wonden aan zijn hoofd, rug en armen, die door een snijdend voorwerp moesten zijn toegebracht. Hun oordeel was "dat deeze wonden nog op zich zelve, nog te samen genoomen niet dan bij toeval, doodelijk zouden kunnen worden"⁴²).

Wat was er nu weer gebeurd?

Samen met zijn vrouw was Vos met paard en kar naar zijn landerijen onder Klundert gereden om te kijken naar de voortgang van het werk van zijn arbeiders en maaiers. Op de terugweg had hij met zijn vrouw bij Cornelis van Driel thee gedronken. Halverwege de woning van Van Driel en zijn boerderij was hij staande gehouden door Jan van der Veeke en Alexander Vogel. Zij hielden zijn paard vast en Vogel voegde hem toe: "Nou zal ik je wel eens krijgen". Vos sprong van de kar en vluchtte in de hooigorzen, met de bedoeling daar van zijn arbeiders bescherming te krijgen en om een riek of vork te pakken om zich te verdedigen. Van der Veeke en Vogel volgden hem echter op de voet, de messen getrokken. Maar toen zijn arbeiders zagen wat er aan de hand was, gingen die op de loop. Vos was daardoor zonder assistentie en zonder enig verweer. Zijn achtervolgers hadden hem spoedig ingehaald en spaarden hun messen niet. Ze raakten hem flink. Vos viel in een sloot. Toen hij overeind kwam smeekte hij zijn belagers pardon, maar hij kreeg "een snee over het hooft langst het aangezigt". Van der Veeke en Vogel vonden het nu welletjes en gingen huns weegs. Met veel pijn en moeite strompelde Vos naar de boerderij van Adriaan van den Hil, waarheen zijn vrouw hem volgde. Ook nu zag schout Van Oosterzee blijkbaar geen redenen om tot strafrechtelijke vervolging over te gaan.

Het vonnis: verbannen

Op 16 augustus 1799 verzonden de advocaten Schepman en Van der Spijk hun advies aan de schepenenbank⁴³). Op 20 augustus daaraanvolgende velde het Willemstadse gerecht "doende regt in den naam van het Bataafsche Volk" het vonnis voor de vechtpartij van september 1795. Vos werd voor de tijd van vijf jaar niet alleen uit de stad en jurisdictie van Willemstad verbannen, maar ook uit het gehele district van de voormalige Generaliteitslanden, met het absoluut verbod om daar in die tijd te komen. Hield hij zich daaraan niet, dan kon hij op een zwaardere straf rekenen. Voorts werd Vos veroordeeld in de kosten van de justitie en de proceskosten⁴⁴).

Voor de baljuw Van Oosterzee is het vonnis ongetwijfeld een opluchting geweest. In een brief van 21 maart 1803 van zijn hand waarbij hij zich niet meer voor de baljuwsfunctie beschikbaar stelt, wijst hij erop dat hij, als hij het proces tegen Vos verloren zou hebben, privé meer dan 5000 gulden zou hebben moeten betalen aan procureurskosten en dergelijke. Zulke risico's wenste hij dan ook niet meer te nemen⁴⁵).

Klacht van mevrouw Vos

Klundert behoorde niet tot de voormalige Generaliteitslanden, maar tot Holland. Ver uit de buurt hoefde Vos dus niet te gaan. Uit een brief van december 1799 van mevrouw Vos aan de municipaliteit blijkt dan ook dat Vos zich in Klundert ophield, juist over de Willemstadse grens, slechts een kwartier gaans van de echtelijke woning⁴⁶). De bij de boerderij van Vos behorende gronden lagen zowel onder Willemstad als onder Klundert. Hij kon zodoende over de bedrijfsvoering nog overleg plegen met zijn vrouw en personeel en op een gedeelte van zijn eigen grond nog werkzaamheden verrichten. Had mevrouw Vos aanvankelijk enige hoop gehad dat haar man zijn leven zou beteren, deze hoop werd al spoedig de bodem ingeslagen. Dit was te wijten aan de voortdurende dronkenschap van Vos "welke voorheen voornamelijk de uitwerking op hem pleegde te hebben van verregaande kwaadaardigheid, thans ook bovendien nog met een soort krankzinnigheid gepaard gaande". Zowel 's avonds als 's nachts vertoonde de banneling zich op de boerderij en met een dronken kop dreigde hij deze te zullen platbranden. Dit kon desgewenst bevestigd worden door de tweede knecht Martinus Neute en de arbeider Pieter Fajet. Een keer had Vos de daad bij het woord gevoegd en had hij de kleren, laarzen en een hoed van de opperknecht Cornelis Ardonne in brand

gestoken. Verder klaagde mevrouw Vos erover dat haar man soms ging zwerven en zich aldus onttrok aan zijn medeverantwoordelijkheid voor de bedrijfsvoering, waartoe hij overigens door voortdurende dronkenschap langzamerhand totaal onbekwaam was geworden. Zij verzocht de municipaliteit haar man zijn maritale macht te ontnemen en haar te machtigen om hem op haar eigen kosten in een "beterhuis off andere secure plaats" op te sluiten totdat hij zijn gedrag zou hebben verbeterd. Verder wenste zij de bevoegdheid om alleen of samen met een door de municipaliteit aan te wijzen persoon de boerderij te exploiteren.

Deze mededelingen van mevrouw Vos verhoogden blijkbaar de waakzaamheid van schout Van Oosterzee. In het algemeen immers werd niet zwaar getild aan het verbreken van de ban, mits maar geen aanleiding werd gegeven tot het opnieuw ingrijpen van de justitie.

Vos wordt in Willemstad gevangen genomen

In de nacht van 31 januari op 1 februari 1800 werd boer Vos in zijn boerderij door de schout gesnapt. De schout liet hem voorlopig in de gijzelkamer van het stadhuis in bewaring stellen⁴⁷). Het gerecht deed er nog een schepje bovenop door te bepalen dat Vos geboeid moest worden, zulks in verband met de sterkte van de gearresteerde ("in consideratie van ongemeene sterkte van de geapprehendeerde dezelve te boeyen")⁴⁸). Bij het daarop volgende verhoor bekende Vos grif, maar hij beriep zich op het advies van zijn niet met name genoemde Haagse advocaat. Deze laatste zou hebben gezegd dat mr Van Brakel, de advocaat van de schout, verzekerd had dat men het door de vingers zou zien als Vos op zijn boerderij zou komen⁴⁹).

Opgesloten in St.-Catharina Gasthuis te Bergen op Zoom

Het verbreken van de ban zou op zich al moeten leiden tot een nieuw verbanningsvonnis. Schout Van Oosterzee was het met mevrouw Vos eens dat boer Vos voor enige jaren uit de samenleving zou moeten worden verwijderd; ook de "securitas publica", de publieke veiligheid, maakte dit naar de mening van de schout noodzakelijk.

Mevrouw Vos herhaalde nu haar eerder gedaan verzoek aan de municipaliteit om haar uit de maritale macht te ontslaan en om haar man in een verbeterhuis te stoppen⁵⁰). De schout adviseerde gunstig; wel moesten enkele voorwaarden voor een confinement (opsluiting) in acht worden genomen. De tijdsduur van het confinement diende te worden bepaald naar rato van het aantal jaren welke Vos verbannen

Gezicht op het complex van het St.-Catharina Gasthuis (het "dolphuis") te Bergen op Zoom; deel van de maquette van Nézet uit 1751 in het Musée des Plans Reliefs te Parijs. (Foto: Gemeentearchief Bergen op Zoom)

zou kunnen worden, waarbij in het oog moest worden gehouden dat een confinement als zwaardere straf gold dan een verbanning. De kosten moesten geheel door mevrouw Vos voor haar rekening worden genomen⁵¹).

De Willemstadse municipaliteit willigde het verzoek van mevrouw Vos op 22 februari 1800 voor de volle honderd procent in. Zij kreeg zelfstandige beschikkingsbevoegdheid en haar man werd onder curatele gesteld. Curator werd de bouwman Ary Burgers. De municipaliteit gaf mevrouw Vos toestemming en machtiging haar man "wegens violeeringe van zijn banissement" op eigen kosten in een verbeterhuis te plaatsen. Aangezien dit confinement in de plaats kwam van een gerechtelijke straf zou dit twaalf jaar moeten duren; gedurende die tijd kon Vos niet dan met toestemming en goedkeuring van de municipaliteit worden vrijgelaten en dan ook niet zonder een bewijs van goed gedrag⁵²). Op dezelfde dag dat dit besluit van de municipaliteit viel, werd boer Vos onder geleide van de gerechtsdienaar naar het Sint-Catharina Gasthuis te Bergen op Zoom gebracht.

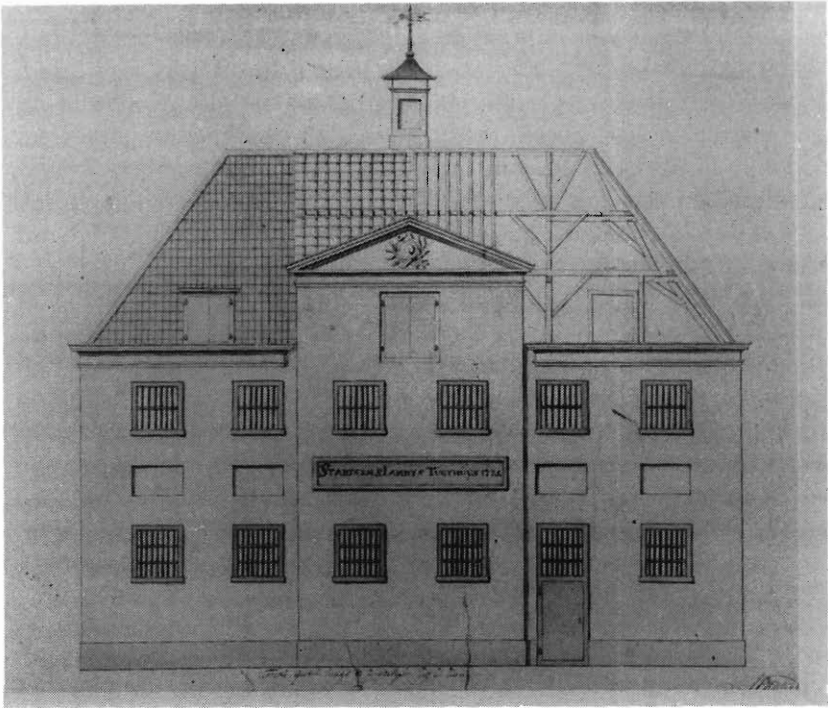
Deze vrijheidsberoving was dus niet op grond van een uitspraak van het gerecht maar van de municipaliteit, geen rechterlijk vonnis dus maar een politieke beslissing. Mevrouw Vos en de curator Ary Burgers moesten een verklaring ondertekenen dat zij het met de beslissing eens waren en zich bereid verklaarden zich daarnaar te gedragen. Mochten zij het confinement opheffen zonder toestemming van de municipaliteit dan zou deze beslissing automatisch vervallen en Vos weer in de Willemstadse gevangenis moeten worden opgesloten om alsnog strafrechtelijk vervolgd te worden.

Voor mevrouw Vos brak nu een moeilijke tijd aan.

In de eerste plaats werd zij aangesproken voor de kosten van de criminele procedure, die geduurd had van 1795-1799 en bovendien voor de kosten van het verblijf in de gijzelskamer en in het St.-Catharina Gasthuis. Zij was echter niet in staat die kosten te betalen, tenzij zij een gedeelte van haar onroerende goederen mocht verkopen. Tezamen met de curator verzocht zij daartoe aan het gerecht toestemming. Deze werd haar verleend op 10 april 1800⁵³).

Naar het Tuchthuis te Breda

Maar ook in het St.-Catharina Gasthuis te Bergen op Zoom ging het niet met Vos. Hij ontsnapte zelfs een keer. Dirk Biesheuvel, de binnenvader van het huis, zag zich dan ook genoodzaakt om Vos uit het gesticht te verwijderen. In een brief, gedateerd 18 augustus 1800 aan de curator Ary Burgers, schreef hij dat hij sinds de vluchtpoging van Vos geen rust meer had gekend. Niet alleen maakte Vos het hem moeilijk, maar hij zette ook zijn mede-huisgenoten tegen Biesheuvel op. Daarom moest Vos vóór of op 22 augustus uit het huis gehaald worden om naar een beter beveiligd gesticht te worden overgebracht "zijnde het zelve huis hier niet ingerigt om menschen van zulke kragten als Vos is daar in te bewaaren, want niettegenstaande alle precousie zal dien man niets onbeproeft laten om het te ontkomen en dan riskeerd men veel, want zijn woedende wraakzugt is onbeschrijflijk, al hoopende zig met den tijd eens te mogen revengeren". In een gezamenlijke brief legden mevrouw Vos en Ary Burgers dit nieuwe probleem aan de municipaliteit voor. Zij vroegen toestemming om Vos naar het tuchthuis te Breda over te brengen. Dit bracht het voordeel mee dat hij daar aan het werk kon worden gezet waardoor hij zelf zijn verzorgingskosten kon verdienen. Voor de overbrenging van Bergen op Zoom naar Breda deden zij een beroep op assistentie van een justitiedienaar. De municipaliteit willigde dit verzoek in op 11 sep-

Het voormalige tuchthuis te Breda, hoek Oude Vest-Halstraat. Ontwerptekening van de voorgevel door A. Canters, 1774. Stedelijk Museum Breda, cat. nr. 119. (Foto: Gemeentelijke Archiefdienst Breda, afd. Beeld en Geluid)

tember 1800 en aan de verzoekers werd "de vrijheid gelaten om voor zoo verre de bekrompenheid des boedels van Adriaan Vos dit noodzakelijk mogt maken of tot zijne beteugeling dienstig mogt worden bevonden" in het tuchthuis te Breda werk te doen verrichten⁵⁴). Daags daarop is Vos naar Breda getransporteerd. Het is dan even stil geworden. In de periode 1800-1807 zijn beide dochters van Vos getrouwd; Neeltje huwde 29 maart 1800 met de vroegere opperknecht Cornelis Ardonne en Maria op 8 januari 1803 met Arnout Metman.

De Hoge Vierschaar

Ook op het gebied van de criminele rechtspraak was er verandering gekomen. Na de komst der Fransen in 1795 en het in leven roepen van de Bataafse Republiek was de rechterlijke organisatie op lager

justitiëel niveau aanvankelijk bij het oude gebleven. De Staatsregeling van 1801 gaf in artikel 82 de departementale besturen de bevoegdheid een reglement op de rechterlijke organisatie vast te stellen. Bij besluit van 22 maart 1803 werd op grond hiervan door het departementaal bestuur van Brabant in elk der zes versterkte steden van dat gewest, waaronder dus ook in Willemstad, een criminele rechtbank opgericht waaraan voortaan met uitsluiting van alle andere banken de rechtspraak in strafzaken werd opgedragen. Het departement werd hiertoe in zes rechtskringen verdeeld; de kring Willemstad omvatte de gemeenten Willemstad, Fijnaart, Heijningen en Dinteloord en Prinseland. Op 15 november 1803 stelde het departementaal bestuur een reglement vast, volgens hetwelk binnen dat departement zou worden geprocedeerd tegen gevangenen en criminele delinquenten. De zeven leden van de rechtbank, die de naam Hoge Vierschaar kreeg, waren in Willemstad dezelfde als die van de civiele rechtbank. De schepenbanken bleven als civiele rechtbanken gehandhaafd. De criminele rol van de Hoge Vierschaar van Willemstad, die zou functioneren tot de instelling van de Vredesgerechten in 1810, vinden we in de criminele dingrol van de schepenbank van Willemstad.

Vos krijgt vermindering van straf en komt terug

Voelde moeder Vos zich op de duur eenzaam of kreeg zij medelijden met haar man? Hoe het ook zij: op 28 februari 1807 kwam bij het plaatselijk bestuur een rekest van mevrouw Vos en haar beide kinderen ter tafel. Zij verzochten hierin om het restant van de straf van vader Vos kwijt te schelden. Zij wilden hun man en vader weer in hun midden hebben. Dit verzoek werd in eerste instantie afgewezen⁵⁵). Toch is Vos in dat jaar vrijgekomen.

De municipaliteit nam 19 maart het verzoek in heroverweging. De regenten van het tuchthuis te Breda hadden een goed woordje gedaan voor hun cliënt en berichtten dat Vos "over zijn vorig verfoeyelyk wangedrag berouw heeft en voornemens is zig als een vreedzaam ingezetene te zullen gedragen". De municipaliteit willigde het verzoek nu in, echter onder conditie dat Vos bij een notariële akte onder getuigen zou doen blijken dat hij inderdaad berouw had. Hij moest daarbij tevens verklaren dat, indien hij zich in de toekomst weer aan een of andere misdaad, van welke aard dan ook, schuldig maakte, hij zich dan gewillig zou onderwerpen aan de straf die hem dan bij "Politiek resolutie offte bij een gerechtelijke vonnis" zou worden opgelegd of waartoe hij zou worden veroordeeld, zonder daartegen in

of buiten rechten te opponeren⁵⁶). Voor notaris Jacob van Naerssen te Breda legde Vos op 3 april 1807 de gevraagde verklaring af. Kort daarop keerde hij naar Willemstad terug.

Mevrouw Vos vlucht en wordt dood gevonden.

Maar al spoedig hadden alle betrokkenen spijt van deze mildheid. In plaats van zijn vrouw en kinderen dankbaar te zijn voor hun inspanningen hem weer vrij te krijgen, was Vos blijkbaar nog onhandelbaarder geworden dan ooit. Van zijn goede voornemens kwam in ieder geval niets terecht. De climax kwam op 20 november 1807.

Heel die dag had Vos tegen zijn vrouw gevloekt en getierd; dit hield nog niet op toen ze 's avonds om 9 uur naar bed gingen. Het werd moeder Vos op een gegeven moment te veel. Zij trok zich terug in het voorkamertje waar ook de twee dienstmeiden Catharina van Eekelen en Anna Damen verbleven. Zij ging met Anna Damen op het bed liggen; van slapen kwam echter niet veel. Om 10 uur kwam haar man woedend binnen en vroeg wat zij daar deed. Deemoedig antwoordde de gesarde vrouw: "Vaderlief, gij hebt immers gezegd dat ik hier moest gaan liggen". Hierop begon boer Vos zijn vrouw met een stok te bewerken; toen die het begaf, gebruikte hij zijn klompen. Hij sloeg beide vrouwen uit bed en joeg zijn vrouw naar de keuken. Hier nam hij een ijzeren blaaspijp en beukte hiermee op zijn vrouw, die kermend op de grond viel. Zij moest door dit bruut geweld het onderspit delven en gelaten zocht zij de echtelijke sponde weer op. Korte tijd daarna zag zij kans het bed te verlaten, doch haar man achterhaalde haar bij de voordeur. Hij dwong haar op handen en voeten naar de keuken terug te kruipen. Opnieuw nam hij een flinke stok, die hij al eerder op zijn os had geprobeerd en sloeg deze op zijn vrouw in stukken. In doodsangst kon de vrouw, toen Vos even een zijkamer inging om een ander martelwerktuig te halen, de grendel op de deur doen waardoor zij haar man opsloot. Zij vluchtte toen de boerderij uit.

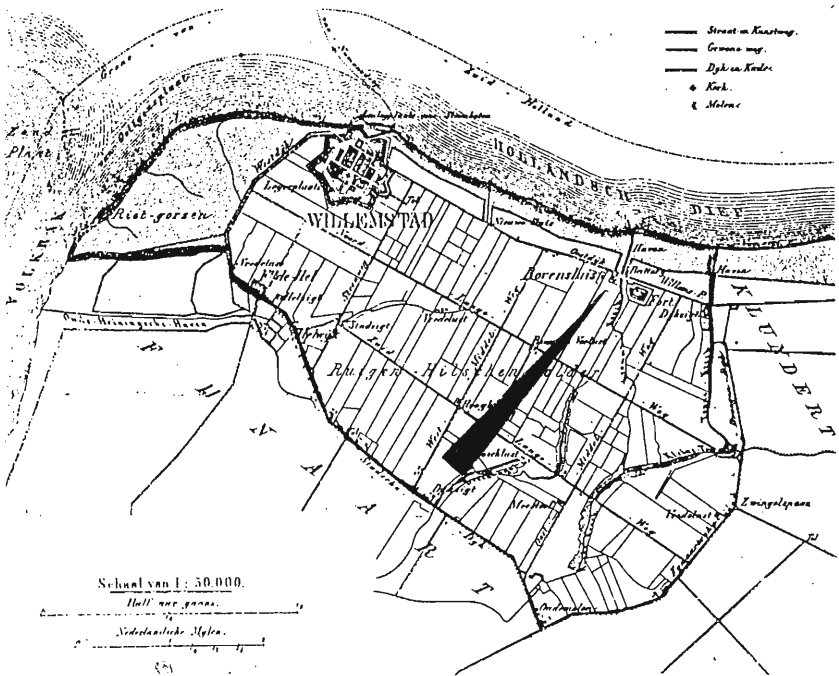
De dienstmeid Catharina van Eekelen deed op het getier en gevloek en de bedreigingen van de opgeslotene daarna de grendel van de deur. Vos zette op kousevoeten de achtervolging in⁵⁷). Een uur later kwam hij terug. Alleen.

's Morgens rond een uur of zes zei Vos tegen zijn knecht Jacobus Vermeulen en de dienstmeid Anna Damen dat hij er best wel eens een dagje uit wilde.

Boer Vos vlucht maar wordt aangehouden.

Inmiddels was het ontzielde lichaam van zijn vrouw in een dijkslot aan de Oostdijk bij de heul van de Oostmiddelweg gevonden. Bij afwezigheid van de baljuw werd in opdracht van de president van de Hoge Vierschaar Johannes van Oldenborgh het lijk in het bijzijn van enkele commissarissen van de Hoge Vierschaar en de justitiedienaar uit het water gehaald en door de stadsdokter Heller en de chirurgijn Birkenfelt ter plaatse geschouwd. Zij constateerden vele zware kneuzingen die het gevolg waren van een zeer ernstige mishandeling, zowel aan de rug, de linkerbil, de linkeronderarm, het achterbeen, onder de kleine borstspier als aan het linkerbeen. Als doodsoorzaak gaven zij, ook bij een tweede lijkschouwing, verdrinking aan. De commissarissen van de Hoge Vierschaar lieten aantekenen dat het lichaam op een vreselijke wijze was mishandeld, geslagen en geteisterd. Toen Vos vanuit zijn boerderij zag dat er zoveel volk bij de sloot stond, zei hij

Kaartje van Willemstad uit Kuijper's Atlas voor Noord-Brabant (ca. 1870). Bij het pijltje ligt de boerderij van boer Vos. (Foto: Streekarchief Nassau-Brabant, Zevenbergen)

tegen zijn knecht: "Mijn hart begint te popelen; ik zie daar zulke aardige mensen lopen, gij moet het paard opzadelen". Hij sprong op zijn paard en reed in een snelle vaart het gezelschap bij de sloot voorbij, richting Klundert.

Toen men hem in vliegende vaart zag passeren begon de achtervolging. Boer Vos werd spoedig door Johannes van Oldenborgh ingehaald en gearresteerd. Men vond op hem veel geld, ruim driehonderd gulden, goud, waaronder nog twee gouden ducaten en zilver. Op de vraag, waarom hij er zo snel vandoor ging antwoordde Vos dat, toen hij de wagen met de autoriteiten voor het huis van Pieter van der Made zag staan, hij vreesde dat het wel om hem te doen zou zijn. Hij wilde daarom naar Klundert in de veronderstelling dat de arm van de Willemstadse justitie hem daar niet zou kunnen en mogen vangen.

De verhoren door de Hoge Vierschaar

Vos werd in de gevangenis onder het stadhuis gezet. Bij de daarop volgende verhoren ontkende hij bij hoog en bij laag dat hij zijn vrouw in het water geworpen zou hebben; hij was weer de onschuld in persoon. Hij was 's nachts rond drie uur, direct na de vlucht van zijn vrouw, naar haar gaan zoeken om de zaak uit te praten en alles weer in orde te maken maar hij had haar niet kunnen vinden. De heren van de Hoge Vierschaar betrapten Vos echter op menig leugentje.

Toen de cipiers hem op een keer in de gevangenis eten brachten merkte Vos tegen hen op "dat al dat verhoren kinderwerk was, dat zij hem daarmee niet konden verneuken". De procedure eiste dat hij met zijn overleden vrouw werd geconfronteerd. Een ogenblik werd het boer Vos daarbij te machtig. Hij wierp zich op het lijk en terwijl hij dit kuste, stamelde hij: "G(o)e(de)nagt moeder voor eeuwig genagt zedert gistren avond half elf". Daarmee gaf hij al een van zijn leugens toe, want eerder had hij volgehouden dat zijn vrouw rond drie uur 's nachts was gevlucht.

Trouwens, ook de buurtgenoot Jan van der Made en zijn vrouw hadden rond half elf een vrouw horen roepen: "Buurman, buurman" en daarbij ook een grove mannenstem gehoord. Waarom zij niet te hulp zijn geschoten, is door de rechters verder niet onderzocht⁵⁸).

Vos bleef gedetineerd en werd in totaal zes maal verhoord, voor de eerste maal op 30 november 1807, voor de laatste maal op 13 februari 1808⁵⁹). Hij beweerde onder andere dat zijn vrouw de avond van het ongeluk te veel gedronken had; dat gebeurde volgens Vos wel meer. Deze bewering werd zeer krachtig tegengesproken door de knecht en

de twee dienstmeiden, die pertinent verklaarden dat zij nooit ofte nimmer hadden gemerkt dat hun bazin wel eens dronk.

In afwijking van zijn eerste verklaring beweerde Vos nu dat hij naar Klundert wilde gaan om bij zijn dochter Neeltje te vragen of die wist waar haar moeder was; hij had daar ook het geld en enkele sieraden die op hem gevonden waren, voor zijn vrouw en kinderen willen achterlaten.

Na afloop van het eerste verhoor deed hij een beroep op de leden van de Hoge Vierschaar hem, gezien zijn leeftijd, niet in een tuchthuis te plaatsen maar in een verbeterhuis. Tot zijn verschoning wist hij niet meer in te brengen dan dat waar twee kijven, ook twee schuld hebben. Vos heeft niet bekend dat hij zijn vrouw het leven heeft benomen of aan haar dood schuldig was. De pijnbank was in 1798 afgeschaft, zodat de rechters hiervan geen gebruik konden maken, ofschoon zij van de schuld van Vos overtuigd waren. Desalniettemin kon de Hoge Vierschaar hem veroordelen. De leden waren het er unaniem over eens dat Vos "van een zeer slechte levenswijze" was. Zij konden terugvallen op de door hem afgegeven notariële akte, waarbij Vos had verklaard dat hij - indien hij weer met de rechter in aanraking zou komen - zich zou onderwerpen aan de straf die hem zou worden opgelegd, zonder zich daartegen te verzetten. Hij had zich dus bij voorbaat aan de genade van de rechters overgeleverd en begeerde ook geen verdediger.

Een zware straf.

Op 4 april 1808 viel het vonnis van de Hoge Criminele Vierschaar der Stad en Lande van Willemstad in naam des Konings. De baljuw mr Willem Brand had geëist dat Vos met de strop om de hals onder de galg gezeseld en gebrandmerkt zou worden en voor 25 jaren in een tuchthuis zou worden geplaatst. De Vierschaar besliste dat Vos zou "gebragt worden ter plaatse alwaar men alhier gewoon is executie van criminele justitie te doen en aldaar door den scherprechter met roeden wel strengelijk te worden gegeeselt (..) wijders voor den duur van 25 eerstkomende jaren in een der tuchthuizen binnen dit Koninkrijk om aldaar met zijnen handenarbeid den kost te winnen (..) bannen denzelve na verloop van dien tijd, ten eeuwigen dage uit de jurisdictie van deze Hoge Vierschaar zonder daarin immer te mogen wederkomen op poene van zwaardere straffen (..)”. Ook zou de veroordeelde zelf de kosten van het proces en van de executie moeten betalen ⁶⁰). Dit vonnis kwam er dus op neer dat Vos met ontblote rug aan de voor

het stadhuis geplaatste schandpaal zou worden vastgebonden en in het openbaar met roeden zou worden gezeseld. Hoelang of hoeveel slagen hij moest krijgen vermeldt het vonnis niet. Daarna zou hij naar het tuchthuis te Breda worden overgebracht, waar de toen zestigjarige 25 jaar zou moeten verblijven en met werken de kosten verdienen. Zou hij deze straf overleven dan mocht hij niet meer in Willemstad en omgeving komen, omdat hij voorgoed uit de jurisdictie van de Hoge Vierschaar was verbannen.

Erg welkom was Vos niet in het Bredase tuchthuis; men had geen al te beste herinneringen aan hem: "hebbende zelfs zyne medeboeven en geconfineerden verzogt dat hij niet meer bij hun zoude gezet worden en waarom hij dan ook afzonderlijk is geplaatst". Later kreeg hij "den befaamden deugniet Pieter Kattoen" als gezelschap⁶¹).

Liquidatie van het bedrijf van Vos

Tijdens de detentie van Vos heeft Pieter Jacobs Maris diens boedel beheerd. Op 21 april 1808 legde hij de Hoge Vierschaar de verantwoording van dit beheer over. Over die periode sloot hij zijn rekening af met een batig saldo van f.525-14-6. Die rekening is wel wat geflatteerd want met toestemming van de rechter had de curator een gedeelte van de veestapel verkocht; anderzijds komen in die verantwoording ook de begrafeniskosten van mevrouw Vos voor, terwijl de post arbeidslonen hoger zal zijn uitgevallen dan normaal⁶²).

Na het vonnis werd Maris opnieuw aangesteld als curator, nu met de uitdrukkelijke bevoegdheid ook alle onroerende goederen van Vos te verkopen⁶³). In juni 1808 werden deze openbaar geveild. De totale baten beliepen f.11.474-4-8. Onder de uitgaven vinden we f.1031-13-8 wegens proceskosten verschuldigd aan de Hoge Vierschaar en een bedrag van f.48-9-2 wegens de executiekosten. Bij de laatste post wordt opgemerkt dat de meerdere executiekosten zijn voldaan uit het geld dat Vos bij zijn arrestatie bij zich had. Cornelis van Driel kreeg uit de boedel op ordonnantie van het gerecht 100 gulden, welk bedrag Vos hem nog schuldig was wegens de chirurgijnskosten, verletkosten, pijn- en smartegeld voor het geval van september 1795! Na aftrek van het aan de kinderen Vos toekomende vanwege hun moedersaandeel ad f.710-7-8 en andere schulden resteerde een batig saldo van f.1659-6-0⁶⁴).

Opsluiting voor eigen rekening

Aanvankelijk kon Vos zelf de kost verdienen in het Bredase tuchthuis, maar wegens zijn ouderdom gold hij al spoedig voor slechts een halve kracht. Er moest dus geld bij. De rente van zijn kapitaaltje was echter niet toereikend om die kosten te betalen. De confinementskosten bedroegen f.173-15-0 per jaar. De Landsvergadering van Stad en Lande van Willemstad vroeg aan twee rechtsgeleerden, mr P. Vrolijkert te Dordrecht en mr H. Dam te Bergen op Zoom, of het geoorloofd was ter betaling van de kosten het kapitaal zelf aan te spreken. Beide rechtsgeleerden beantwoordden deze vraag bevestigend⁶⁵).

De civiele rechtbank van Willemstad gaf daarop de curator opdracht het toen resterende bedrag van ruim 1500 gulden in de stadskas te storten, waarvoor een schuldbekentenis werd afgegeven. De stad zou vijf procent rente per jaar vergoeden. In de stadsrekening van 1809 is het bedrag verantwoord onder de inkomsten; het werd gebruikt voor de financiering van de grootse ontvangst die de stad Koning Lodewijk Napoleon bereid had bij zijn bezoek aan Willemstad en voor de aanschaf van nieuwe fournitures voor het garnizoen.

Geen gratie voor Vos

In 1809 deelde de Hoge Vierschaar aan het Departementaal Gerechtshof van Brabant mede, geen enkele reden te hebben vermindering van straf te bepleiten voor "dien ontaarde booswigt" omdat, mocht Vos weer in vrijheid worden gesteld, "de grootste onheylen zouden te dugten weezen". De Hoge Vierschaar wenste dan ook dat hij in het tuchthuis zou sterven⁶⁶). Die wens werd vervuld. Adriaan Vos is in het Bredase tuchthuis overleden op 25 oktober 1812.

De schamele nalatenschap van de eens zo goeude boer werd aan zijn erfgenamen uitgekeerd.

Slot

Dit verhaal ving ongeveer aan bij een nieuw tijdperk in onze vaderlandse geschiedenis. In 1795 met de komst der Franse troepen en de Bataafse omwenteling begint het streven naar meer rechtseenheid en rechtsgelijkheid. Dat leidde tot verwezenlijking van de codificatiegedachte in 1809 door de invoering van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland. Dit wetboek ruimde de oude rechtspleging op. De processen tegen Vos worden gemarkeerd door deze twee jaartallen. Veel is hiervan niet te merken. Het proces wegens mishandeling

duurde van 1795 tot 1799 en resulteerde in een verbanning van vijf jaar. Maar als Vos zelf flink aangepakt wordt, en wel tot twee maal toe, gebeurt er verder niets. De straf die hij kreeg in 1808 voor het verbreken van de ban - want de schuld aan de dood van zijn vrouw is niet serieus onderzocht en heeft hij ook niet bekend - lijkt onevenredig zwaar. De straffen bleven op de eerste plaats gericht op vergelding en afschrikking, niet op verbetering van de dader.

Noten

Gebruikte afkortingen

GAW	Gemeentearchief Willemstad
OA	Oud archief
RAW	Rechterlijk archief Willemstad
SANB	Streekarchief Nassau-Brabant
GR	<i>Jaarboek De Ghulden Roos</i>

1. nu Oostdijk nr 20.
2. Adriaan Vos, gedoopt Zevenbergen (N.H.) op 1 december 1748 als zoon van Joannes Vos en Neeltje Captein, huwde te Fijnaart 7 mei 1775 met Adriana van der Linden, gedoopt Fijnaart (N.H.) 3 juli 1740 als dochter van Jan van der Linden en Maria Meulendijk. Uit dit huwelijk te Fijnaart (N.H.) gedoopt vier kinderen, waarvan twee maar enkele dagen hebben geleefd. Neeltje was gedoopt 17 december 1775 en Maria 29 september 1781.
3. Jan Janssen van der Linden was op 25 december 1766 te Willemstad getrouwd met Martijntje Burgers, weduwe van Pieter Slikboer. Martijntje Burgers werd op 27 september 1786 te Willemstad begraven.
4. Streekarchief Nassau-Brabant te Zevenbergen (SANB), RAW, inv.nr. 389, sub 127.
5. SANB, RAW inv.nr. 203 dd. 22 december 1787.
6. Ibidem, inv.nr. 132 dd. 24 september 1789 sub 205 en inv.nr. 143 dd. 12 januari 1788. De kinderen en kindskinderen van Martijntje Burgers en Pieter Slikboer waren: kinderen Arij Slikboer en Adriaantje Slikboer; kindskinderen: Maria Verhoef en Martijntje Verhoef gehuwd met Boudewijn van der Gijp.
7. Ibidem, inv.nr. 169, fo.47 tot en met 48v.
8. Ibidem, inv.nr.373, sub 104 dd. 12 november 1796.
9. SANB, GAW, inv.O.A. nr. 10, fo.229v dd. 22 april 1797.
10. SANB, RAW inv.nr. 47, fo.232v dd. 22 september 1791.
11. Ibidem, inv.nr. 132. "honorabel" is eerherstel geven (amende honorable); "profitabel" betaling van een geldbedrag.
12. Ibidem, inv.nr. 47, fo.233 dd. 8 oktober 1791.
13. Ibidem, inv.nr. 47, fo.234 dd. 22 oktober 1791.
14. Ibidem, inv.nr. 47, fo.240 dd. 10 december 1791; het advies in inv.nr. 62 sub 90 dd. 9 december 1791.

15. Ibidem, inv.nr. 62; advies dd. 17 januari 1792.
16. Ibidem, inv.nr. 62; brief stadssecretaris aan H. Lauts van Aysma dd. 31 januari 1792.
17. Ibidem, inv.nr. 47, fo.240 dd. 11 februari 1792 en inv.nr. 62 dd. 4 februari 1792.
18. Ibidem, inv.nr. 47, fo.240v dd. 18 februari 1792.
19. Ibidem, inv.nr. 132 dd. 29 maart 1792 en inv.nr. 47, fo.245.
20. Dit blijkt uit SANB, RAW inv.nr. 373 dd. 10 mei 1792, waarin een procuratie door Jacobs Meeuwisse Burgers op de heer George Frederik Alsche voor de Raad van Brabant om in de naam en vanwege hem als impetrant van mandement van het appel van het vonnis dd. 11 februari 1792 in de zaak Burgers/Vos in rechten te ageren.
21. SANB, RAW inv.nr. 367 dd. 21 december 1794.
22. Ibidem, inv.nr. 367; verklaring van Jan Rijnsaert ter requisitie van baljuw Joh. van Oldenborgh dd. 17 december 1795.
23. Ibidem, inv.nr. 367; verklaring Mels Binon en Johannes Rijnaert ter requisitie van baljuw Joh. van Oldenborgh.
24. Uit latere gegevens blijkt dat "Wilhelmus bijgenaamd de Poep", Wilhelmus Schneijdenberg is; met de bijnaam Poep werden destijds uit Duitsland (inz. Westfalen) afkomstige personen aangeduid. De familie Schneijdenberg kwam uit "Hambach in het Gulikse".
25. Michiel van den Bosch was afkomstig van "Buurwijk in Brabant"; door Vos en consorten wordt hij later een "keijzerlijke deserteur" genoemd; deze mogelijke desertie komt echter nergens aan de orde, zodat niet is na te gaan wat er mee bedoeld is.
26. SANB, RAW inv.nr. 367; beëdigde verklaring van Jan Dingemans Kleijn en Michiel van den Bosch dd. 28 september 1795.
27. Ibidem, inv.nr. 4 fo.25 (akte van schouwing).
28. Ibidem, inv.nr. 4 fo.24v dd. 28 september 1795.
29. Ibidem, inv.nr. 367; beëdigde verklaring van Jacob van den Bergh en Dingena van Es dd. 28 september 1795.
30. Ibidem, inv.nr. 367; beëdigde verklaring van Cornelis Cornelisz Hollemans en Jan Cornelisz Hollemans dd. 28 september 1795.
31. Ibidem, inv.nr. 4, fo.26 dd. 17 oktober 1795.
32. Ibidem, inv.nr. 56 (Criminele rol).
33. C.A.I.L. van Nispen en R.C.M. Jacobs, "Perikelen rond de provinciale indeling van Willemstad en Dinteloord in de Bataafse tijd". *GR* 46 (1986), 70.
34. Ibidem, aldaar 67 en 87 noot 45.
35. SANB, RAW inv.nr. 56 dd. 8 juli 1797 en inv.nr. 367 (verklaringen dd. 24 juni 1797).
36. Ibidem, inv.nr. 367 (verklaring dd. 27 oktober 1797).
37. Ibidem, inv.nr. 143 (rekest met appointement dd. 6 november 1797).
38. Ibidem, inv.nr. 56 dd. 11 november 1797; zie ook SANB, GAW O.A. inv.nr. 10, fo.207 dd. 18 februari 1797.
39. Ibidem, inv.nr. 56 dd. 17 maart 1798 en inv.nr. 367 (verklaringen dd. 17 februari 1798).
40. Ibidem, inv.nr. 4 dd. 18 september 1798.
41. Ibidem, inv.nr. 56 dd. 31 mei 1799.
42. Ibidem, inv.nr. 4 dd. 17 juli 1799 en inv.nr. 367 (verklaring stadsdokter J. Beverley, stadschirurgijn F. Birkenfelt en chirurgijn J.C. Silvius).

43. Ibidem, inv.nr. 62.
44. Ibidem, inv.nr. 56 dd. 20 augustus 1799.
45. Rijksarchief Noord-Brabant, Collectie Cuypers van Velthoven, inv.nr. 168 (oud nummer); brief van M.H. van Oosterzee dd. 21 maart 1803 aan een niet met name genoemde persoon.
46. SANB, RAW inv.nr. 133 dd. 28 december 1799.
47. Ibidem, inv.nr. 4, fo.48 dd. 1 februari 1800.
48. Ibidem, inv.nr. 133 en inv.nr. 4 dd. 3 februari 1800.
49. Ibidem, inv.nr. 133.
50. Ibidem, inv.nr. 133 dd. 10 februari 1800.
51. Ibidem, inv.nr. 133 dd. 15 februari 1800.
52. Ibidem, inv.nr. 4 fo.51 dd. 22 februari 1800.
53. Ibidem, inv.nr. 143 dd. 10 april 1800; voor de verkopen van enkele onroerende goederen inv.nr. 169 dd. 24 mei 1800.
54. Ibidem, inv.nr. 143 (brief Dirk Biesheuvel dd. 18 augustus 1800, rekest van A. Vos-van der Linden en A. Burgers en beslissing municipaliteit dd. 11 september 1800).
55. Ibidem, inv.nr. 11 fo. 265 dd. 28 februari 1807.
56. SANB, GAW O.A. nr. 11, fo. 268 dd. 19 maart 1807 en RAW inv.nr. 134 (copie notariële acte dd. 3 april 1807).
57. SANB, RAW inv.nr. 367 dd. 22 en 28 november en 13 december 1807.
58. Ibidem, inv.nr. 56.
59. Ibidem, RAW Hoge Vierschaar, inv.nr. 3.
60. Ibidem, inv.nr. 56 dd. 4 april 1808.
61. Ibidem, RAW Hoge Vierschaar inv.nr. 1.
62. Ibidem, RAW inv.nr. 153 sub 75.
63. Ibidem, inv.nr. 4 dd. 23 april 1808.
64. Ibidem, inv.nr. 395 dd. 8 mei 1808, inv.nr. 170 dd. 18 juni 1808 en inv.nr. 153 dd. 29 december 1808.
65. Ibidem, inv.nr. 4, fo. 102.
66. Ibidem, RAW, Hoge Vierschaar, inv.nr. 1 (brief 9e hooimaand 1809 van de Hoge Vierschaar aan het Departementaal Gerechtshof van Breda).